

vonden de vraagprijs te hoog. Uiteindelijk kocht een particuliere ondernemer in 1979 het fort. De provincie schrok toen bleek dat de nieuwe eigenaar G. Kruk bv was, een slopersbedrijf met nota bene bunkersloop als specialisme. In 1983 liet Kruk het fort grotendeels slopen. Bij de provincie, wakker geschud door deze affaire, kwam het besef dat zij voortaan wel de verantwoordelijkheid moest nemen voor dit waardevolle erfgoed. De provincie gaf vier jaar later een nota uit waarin voor het eerst in grote lijnen en in detail werd uiteengezet waarom en hoe de stelling moest worden behouden. Over dit proces van bewustwording bij de overheid, de huidige stand van zaken rond het beheer en de ideeën die er leven voor toekomstig (her)gebruik van de 'civiele' stelling, gaat het door de journalist Fred Feddes geschreven zesde hoofdstuk. (208-253) De publicatie wordt afgesloten met een overzicht (254-283) van belangrijke objecten die aan of nabij de hoofdverdedigingslijn liggen, waarbij het accent op permanente verdedigingswerken ligt. Als bijlage is er een verklarende woordenlijst (284-289), een literatuurlijst (290-295) en een register van geografische namen. (296-361)

Wat in ieder geval duidelijk uit deze publicatie naar voren komt, is dat de Stelling van Amsterdam van cultuurhistorisch, landschappelijk, ecologisch en recreatief belang is. Als rode draad door *Harnas voor de hoofdstad* loopt het landschap: het oorspronkelijke landschap van voor de aanleg van de stelling, de militaire aanpassing daaraan, de stelling als zelfstandig militair landschap en de plaats die zij in het hedendaagse landschap inneemt. Jammer is het dat er zo weinig plaats is ingeruimd voor de mens, en met name voor de soldaten die in en rond de stelling leefden. Het nadeel van een bundel als deze met diverse auteurs, is dat zij vaak in de openvolgende hoofdstukken in herhaling vervallen. Dat neemt niet weg dat men met deze voor het oog zo aantrekkelijk vormgegeven publicatie er uitstekend in is geslaagd om de Stelling van Amsterdam onder een breder publiek in de belangstelling te brengen.

Edwin Maes

P. D. Gomes, *Over 'natuurgenoeten' en 'onwillige honden'. Beeldvorming als instrument van uitbuiting en onderdrukking in Suriname 1842-1862* (Amsterdam: Aksant, 2003, 186 blz., €14,50, ISBN 90 5260 071 6).

De geschiedenis van de slavernij blijft maar onderwerp van publieke discussie. Zoals de Europese Nederlanders de Tweede Wereldoorlog en de bezetting als slijpsteen gebruiken voor hun vragen over goed en kwaad, zo doen onze landgenoten met een West-Indisch verleden dat met het Nederlandse aandeel in de slavenhandel en de plantageslavernij. Waren de Nederlandse slavenschepen geen drijvende doodskisten en waren de Nederlandse slaveneigenaren niet de wredeste van allemaal? Als droevig dieptepunt in de Nederlandse slavernijgeschiedenis wordt wel gewezen op het feit, dat ons land de slaven pas in 1863 vrij verklaarde, dertig jaar na Groot-Brittannië en vijftien jaar later dan Frankrijk.

De zeer politiek-correcte titel van het hier besproken boek doet vermoeden dat de auteur geen ander doel heeft dan het bevestigen van een aantal stereotypen. Dat is echter niet het geval. Zij heeft een beknopte, maar lezenswaardige studie geschreven, die echter — anders dan de achterflap de lezer wil doen geloven — niet tot stand is gekomen op 'basis van uitgebreid archiefonderzoek.' De lijst van geraadpleegde bronnen bevat zegge en schrijve drie bestanden: het *Algemeen Handelsblad* van 17 februari 1855, het *Algemeen Handelsblad* over de jaren 1853 tot 1857 en de notulen van de Staatscommissie voor slavenemancipatie over de jaren 1853-

1856. Dat is maar een fractie van het beschikbare archiefmateriaal. Hetzelfde kan gezegd worden over de lijst van geraadpleegde literatuur, waarop tal van studies ontbreken.

Ondanks deze tekortkomingen bevat het boek een nieuwe these. Volgens Gomes zou de relatief late afschaffing van de slavernij in Suriname en op de Nederlandse Antillen niet samenhangen met de specifieke Nederlandse politieke omstandigheden en evenmin met de houding van de slaveneigenaren in de koloniën, maar 'met de opvattingen van de Nederlandse beleidsmakers in het Suriname van die dagen.' (achterflap)

Dat is een stelling, waar veel voor te zeggen valt. Het massale abolitiedebat in Engeland had immers niet alleen gezorgd voor een meerderheid voor afschaffing in het parlement, maar ook voor tal van overtuigde abolitionisten in alle lagen van de bevolking, onder wie koloniale ambtenaren. Van dat laatste was in Nederland geen sprake, want in ons land was de afschaffing nauwelijks een punt van discussie en waren overtuigde abolitionisten dun gezaaid. De vraag is echter of dat verschil maakte. In Brits West-Indië dienden de uitgezonden gouverneurs en ambtenaren net zo te laveren tussen de regering in het moederland en de planterslobby in de koloniën als de ambtenaren en bestuurders in de Nederlandse West. Niet de koloniale beleidsmakers, maar het Engelse parlement bepaalde het tempo van de afschaffing. In Engeland werd dat parlement bestookt door een ongekend aantal petitieën uit alle lagen van de bevolking. Die petitieën waren niet het werk van uit West-Indië teruggekeerde ambtenaren, maar van teruggekeerde zendelingen. En juist die ontbraken in Nederland, want in Suriname missioneerden de Moravische broeders, die geen basis in Nederland hadden en op de Antillen de rooms-katholieke kerk, die in Nederland toen andere problemen aan het hoofd had. Ook al waren de Nederlandse gouverneurs en ambtenaren in de West niet zo conservatief geweest, maar geporteerd voor een snelle afschaffing, dan nog hadden regering en parlement in Den Haag zich daardoor niet laten opjagen. Alleen de publieke opinie had dat kunnen doen en die was in Nederland nauwelijks geïnteresseerd in deze kwestie. De these van dit boek is op drijfzand gebouwd.

Dat neemt niet weg, dat de auteur een aantal nuttige beschrijvingen presenteert van de opeenvolgende Nederlandse gouverneurs in Suriname. Ook het afschaffingsdebat in Engeland en Nederland wordt adequaat samengevat. Van de koloniale economie is Gomes minder op de hoogte. Zo beweert ze op pagina 10 dat de planters in Suriname konden beschikken over 'vrijwel kosteloze arbeid' en 'overheidssteun'. Twee enormiteiten. Zelfs in het beperkte lijstje van geciteerde literatuur komen studies voor, die uitvoerig uit de doeken doen dat slavenarbeid verre van goedkoop was en dat de suiker uit de Engelse en Franse koloniën wel en uit Suriname geen bescherming genoot op de thuismarkt.

P. C. Emmer

P. Brusse, *Leven en werken in de Lingestreek. De ontwikkeling van het platteland in een verstedelijkt land 1850-2000* (Utrecht: Matrijs, 2002, 256 blz., €29,95, ISBN 90 5345 214 1).

Ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan in 2002 van de Rabobank 'De Lingestreek' kreeg Paul Brusse (Universiteit Utrecht) in 1999 de opdracht deze studie te schrijven. Brusse promoveerde in hetzelfde jaar aan de Universiteit Wageningen; zijn dissertatie *Overleven door ondernemen. De agrarische geschiedenis van de Over-Betuwe 1650-1850* oogstte veel lof. Aan zijn studie heeft Brusse korte levensbeschrijvingen toegevoegd van personen die voor de streek belangrijk zijn geweest. Die biografieën zijn geschreven door leden van de historische kring West-Betuwe.